

הכפפה, כישורי הישרדות רטוריים ונעלי יום ראשון: הערות על השימוע בעניינה של גברת ג'

לוסי א' ווייט*

תרגום: זהר כוכבי

ב-1970 פסק בית המשפט העליון האמריקני בעניין *Goldberg v. Kelly* כי מקבלי קצבת סעד זכאים לשימוע בטרם מפחיתים או מבטלים את קצבתם. פסק דין זה פתח דיון מרחיק-לכת בין חכמי המשפט בנוגע למשמעותו של צדק פרוצדורלי. כל הקולות שנשמעו בדיון זה תמכו בקביעת רף נורמטיבי תחתון, שיבטיח לכל איש ואשה את אותן הזדמנויות פורמליות בהליך המשפטי ללא קשר למשתנים כגון גזע, מגדר או מעמד חברתי. עם זאת, מעבר לקונצנזוס מינימלי זה מתפלגים המלומדים לשתי עמדות שונות מאוד ביחס למתחייב מאימוץ גישה של צדק פרוצדורלי. עמדה אחת רואה את ההליך הפרוצדורלי ככלי במסגרת ממשל צודק, ולכן תרה אחר האמצעים שיפיקו באופן היעיל ביותר תוצאות לגיטימיות במציאות של חברה מורכבת. מנגד, מלומדים אחרים מאמצים את השקפתן של קבוצות שוליות בחברה ובהתאם מבטאים חזון שונה מאוד, שאותו אני מכנה "הומניסטי". לפי חזון זה, "צדק פרוצדורלי" אינו בעיה טכנית אלא אופק נורמטיבי הדורש מאתנו לממש בעולם האמיתי את ההבטחה הגלומה בשוויון פרוצדורלי פורמלי.

נקודת המוצא שלי היא כי החזון ההומניסטי, המניח את השתתפותם הממשית של כל האזרחים בהחלטות השלטוניות המשפיעות על חייהם, משקף אינטואיציה נורמטיבית רווחת ובעלת כוח שכנוע ניכר על אודות צדק פרוצדורלי בתרבותנו הפוליטית. במאמר זה אתחקה אחר הנתק בין חזון זה לבין התנאים החברתיים שבהם מתקיימים ההליכים הפרוצדורליים הלכה למעשה. הבניית העצמיות ואופני הדיבור של אנשים מוכפפים חברתית, כנחותים באופן אינהרנטי מאלו של בני הקבוצות השליטות, מבוססת על דימויים תרבותיים שגורים ועל נורמות משפטיות שהתהוו זה מכבר. עצם ההכפפה החברתית עשויה להוביל קבוצות מוחלשות לאמץ אסטרטגיות דיבור שיסומנו כסוטות בהשוואה לנורמות הסגנוניות השליטות. נסיבות אלו – הקורים הנעלמים של הנורמות הלשוניות ופרקטיקות הדיבור הכפופות המתלווים לשליטה גזעית, מגדרית ומעמדית – מערערות את יכולתם של רבים מבני החברה שלנו להשתמש בהליכים פרוצדורליים, אף שהללו זמינים עבורם מבחינה פורמלית. יתר על כן: מוסדות ביורוקרטיים מנטרלים את כל האזרחים – ובמיוחד את אלו המשתתפים לקבוצות חברתיות מוכפפות – מהשתתפות ממשית בחיים הפוליטיים שלהם עצמם.

הנתק בין הנורמה המינימלית של הזדמנות להשתתפות שווה – לא כל שכן ממשית – לכל אזרח, לבין המציאות החברתית הריבונית נחשף בעת שדוברים מוכפפים מנסים להשתמש

* המאמר המקורי: Lucie E. White, *Subordination, Rhetorical Survival Skills, and Sunday Shoes: Notes on the Hearing of Mrs. G.* 38 BUFFALO LAW REVIEW 1 (1990). זהו תרגום של גרסה מקוצרת של המאמר המקורי שהתפרסמה בספר RICHARD L. ABEL (ED.), *LAWYERS — A CRITICAL READER* (1997). תרגום זה מודפס באישור ה-BUFFALO LAW REVIEW, בעל זכויות היוצרים המקורי.

בהליכים הפרוצדורליים שהמערכת מתירה להם. המאמר מספר את סיפורו של ניסיון מסוג זה – סיפור של שתיקה כפויה, הישרדות רטורית וסיכוי של אישה החיה בעוני המשתתפת בשימוע מנהלי בפני רשויות הרווחה.

סיפור המעשה

גברת ג' היא בת 35, שחורה החיה בגפה. יש לה חמש בנות, בגילאי ארבע עד 14. היא מעולם לא אמרה לי דבר על אודות אבותיהן, וכל שאני יודעת הוא כי, באופן רשמי, איש אינו משלם לה דמי מזונות. היא מתקיימת ממענק של מעט יותר מ-300 דולר לחודש מתכנית הסעד למשפחות עם ילדים (AFDC), וכן מקצבה חודשית של תלושי מזון. סביר להניח שיש לה הכנסה נוספת מעבודות מזדמנות כעובדת משק שכירה או כעוזרת בית, אך היא לא חולקת עמי את המידע הזה ואני לא שואלת. גברת ג' מתגוררת ביחידה מבוקשת מאוד של דיור ציבורי, כך שהיא אינה צריכה לשלם שכר דירה. היא משתתפת בכיתה של לימודי יסוד למבוגרים במרכז הקהילתי המקומי הנמצא באותו בניין שבו נמצא המשרד שלי. לעתים תכופות אני רואה אותה בחולפי ליד הכיתה. כאשר הגיעה לבסוף באחד הימים למשרדי, בלוויית שתי בנותיה הבוגרות, כדי לבקש סיוע, הדבר הראשון ששמתי לב אליו אצל גב' ג' היה אופן דיבורה. היא התרגשה מאוד כשדיברה, נשמה בכבדות, נופפה בידיה והייתה מתוחה כאילו היא מחפשת אחר המילים הנכונות שיבטאו את אשר על לבה. בנותיה עמדו משני צדיה, כאילו היו בעצמן שתי אמהות צעירות, ושמורו על חזות פנים רגועה בעת שידיה התנופפו באוויר. לא דיברתי עמן הרבה, אך קיבלתי את הרושם שהן מיושבת למדי בדעתן בהתחשב בגילן.

בעת שפגשתי את גברת ג' עבדתי כעורכת-דין לסיוע משפטי בקהילה קטנה בדרום-מרכזה של מדינת צפון-קרוליינה. גדלתי במדינה זו, אך לא הייתי בה כעשר שנים ולכן חשתי "אאוטסיידרית" כשהתחלתי לעבוד שם. משרדי היה ממוקם בשני חדרים קטנים בחלק האחורי של המרכז הקהילתי המקומי. הבניין היה רעוע, אך הוא ניצב בדיוק אל מול מצבת הזיכרון למלחמת האזרחים שבמדרשאה של בית המשפט, מעברו השני של הרחוב, כך שאנשים החיים בעוני יכלו לאתרו בקלות.

היינו שתיים במשרד: אני ואשה מקומית, שחיה חיים עצמאיים שנים אחדות בלוס אנג'לס, שם עבדה כמזכירה. כעת חזרה לעיירה כדי לטפל בהוריה המזדקנים. משפחתה חיה בעיירה זה דורות רבים, וכמו רוב המשפחות השחורות האחרות שעמן עבדתי, גם היא הייתה עד לפני זמן לא רב בבעלותם של היריבים שלנו – בעלי האדמות, אנשי העסקים, הפקידות הבירוקרטית ועורכי-הדין המקומיים. נראה היה שלכולם בעיירה הייתה תודעה משפחתית והיסטורית עמוקה.

בשנות ה-60 המאוחרות פרץ בעיר גל של אלימות כשצעיר מקומי, שהתוודע לכתביהם של קרל מרקס ושל מלקולם אקס, הוביל 5,000 איש לכביש הראשי באזור בניסיון להתיר שחייה מעורבת לשחורים וללבנים כבריכה המחוזית. בעקבות התקרית הואשם הצעיר בחטיפה ונמלט לקובה, לסין, ולבסוף לרטורייט. עמיתתי לעבודה נהגה לדבר אתי עליו בטון שומר סוד: אביה היה אחד מאלה שנתנו לו ערב הברייחה מחסה מפני רשויות החוק. אני חושבת שהיא ציפתה שיום אחד הוא יחזור ויחדש את הפרויקט שנזנח לאחר שנמלט.

מאז מלחמת העולם השנייה הייתה העיירה מקום מאובן וחסר-עתיד עבור תושביה השחורים. אנשים אמרו לי כי זה מקום שהתקיים כדי לעזוב אותו – אם מצאת דרך לעשות את זה. בשנות ה-80 חזרו בהדרגה כמה משפחות אפריקניות-אמריקניות לאזור כדי לאייש משרות מקצועיות

בתעשיות הכימיקלים והאלקטרוניקה; אך את חייהם של רוב השחורים במחוז בראשית שנות ה-80 ניתן לסכם באמצעות שני הדברים שבגינם היה המחוז מפורסם. היה זה המחוז שבו גדל ג'סי הלם, הסנטור הארכי-שמרן הבכיר של צפון-קרוליינה. מקומיים טענו כי אביו של הסנטור, שהיה בזמנו מפקד המשטרה, היה ידוע במגפיים שנעל ובהצלחתו למנוע משחורים "להרים את ראשם". זה היה גם המחוז שבו צילם הבמאי סטיבן ספילברג את הסרט "הצבע ארגמן" (*The Color Purple*). בעת שגילה ספילברג את המחוז, האבק משנות ה-60 כבר מזמן הספיק לשקוע, והעיירה שבה עברתי נראתה כמו כפר מנומנם בנוסח ג'ים קרואו (Jim Crow) [כינוי לתקופת חוקי ההפרדה הגזעית בארצות-הברית – המערכת] שהזמן פסח עליו כמעט לגמרי.

גברת ג' ושתי בנותיה הופיעו לראשונה במשרדנו בכורקו של יום שישי, בשעה עשר בערך, ללא תיאום מראש. יומן הפגישות שלי לאותו היום היה מלא והכיסאות בחדר ההמתנה הקטנטן כבר היו תפוסים, אך הצלחתי בכל זאת להכניסה למשרדי בין שתי פגישות. גברת ג' נראתה מפוחדת. היא הראתה לי מכתב ממשרד הרווחה שבו נאמר כי היא קיבלה "תשלום יתר" מתכנית הסעד למשפחות עם ילדים. על אף שיכולת הקריאה שלה לא הייתה טובה, היא הבינה כי מובנו של הביטוי "תשלום יתר" הוא הונאה. התובע הכללי החדש של ארצות-הברית שמינה הנשיא רייגן, בתמיכתו הנלהבת של סנטור הלם, בישר באותה עת על תכניותיו להעמיד לדין "רמאי סעד" באישומים המחמירים ביותר שהחוק מאפשר. בעקבות הנחיה זו החליט חבר מושבעים גדול (grand jury) כי ניתן להאשים כמה נשים מקומיות באישומים פדרליים של הונאות סעד. לגברת ג' הייתה אפוא סיבה להאמין ש"הונאה" טמנה בחובה איום במאסר.

ה"מכתב" היה למעשה התראה סטנדרטית שכמותה ראיתי פעמים רבות בעבר. בכל פעם שהמחשב של מחלקת הרווחה מראה שמקבל סעד קיבל תשלום עודף, נשלח אליי טופס מסוג זה המדווח על שיעור הסכום העודף ומבקש מן המקבל להשיבו. ההתראה לא ציינה מדוע קבעה מחלקת הרווחה כי התשלום שהתבצע היה שגוי, וגם לא יידעה את המקבל על זכותו לערער על ההחלטה. עם זאת, בהתראה צוין מועד לפגישה עם חוקר ההונאות של המחוז כדי לחתום על הסכם פירעון, וכן הופיעה אזהרה כי אם מקבל הסעד לא יופיע לפגישה זו יינקטו נגדו צעדים נוספים. פגישתה של גברת ג' עם חוקר ההונאות נקבעה ליום שני הקרוב.

באותה תקופה ניהלתי משא ומתן עם הרשויות המחוזיות בנוגע למהלכן של הפגישות הללו ולנוסח הכיתוב בטופסי התשלום העודף, ולכן ידעתי מה מצפה לגברת ג' בפגישה. עובדי מחלקת ההונאה ינזפו בה ואז יבקשו ממנה לחתום על הצהרה שלפיה היא מכירה בכך שקיבלה תשלום יתר, היא מסכימה להפחתה של 10% מהקצבה המגיעה לה עד להשבת הסכום המלא, והיא מודעת לכך שהשלטונות עדיין זכאים להגיש נגדה כתב אישום פלילי.

הסברתי לגברת ג' כי היא לא חייבת ללכת לפגישה ביום שני או לחתום על טפסים כלשהם. נראה היה שהוקל לה, והיא שאלה אם אוכל לעזור לה להסדיר את עניין התשלום העודף. החתמתי אותה כלקוחה שלי, ובהיותי מודעת לתור של האנשים המחכים בחוץ דקלמתי בחופזה את ההסבר המוכן שלי על האופן שבו אוכל לסייע לה. לאחר מכן התקשרתי לחוקר ההונאות, ביטלתי את פגישתה ליום שני והודעתי לו כי אני מייצגת אותה. הואיל והנחתי כי העניין הדחוף טופל, קבעתי לגברת ג' פגישה ליום שלישי הקרוב ואמרתי לה שלא תחתום על דבר ולא תדבר עם איש במשרד הרווחה עד פגישתנו הבאה.

ביום שלישי הגיעה גברת ג' למשרדי כשהיא נראית מודאגת. היא אמרה שהלכה לפגישה עם חוקר ההונאות משום ש"חששה לא ללכת". היא חתמה על מסמך שבו היא מודה כי היא

חייבת למחוז בערך כ-600 דולר ומסכימה להפחתת קצבתה ב-30 דולר לחודש למשך השנה וחצי הנדרשת להחזרת הסכום במלואו. היא זכרה שאמרתי לה לא לחתום על דבר; היא נראתה כאילו היא מחכה שאצרח עליה או שאומר לה לעזוב את החדר. לפתע ראיתי אשה הלכודה בין שני בריונים: שנינו מורים לה מה לעשות.

לא הקדשתי לגברת ג' די זמן באותו יום שישי. מבחינתי זה היה עוד מקרה חירום – טיפול מהיר, פגישה, שלום ולהתראות. לפתע חשתי כי זה חסר-תוחלת לעבוד עם כל-כך הרבה לקוחות בחיפזון כזה, ללא אפשרות להקשיב, לאתגר, לחשוב יחדיו – אך מה כבר ניתן לעשות כשכל כך הרבה אנשים מחכים מאחורי הדלת? לרגע שקעתי במחשבות, אך מה שאמרתי בסופו של דבר היה פשוט יותר: זעמתי עליה. מדוע הלכה לפגישה עם חוקר ההונאות וחתמה על הסכם הפירעון? מדוע לא פעלה כפי שסיכמנו? עכשיו יהיה הרבה יותר קשה לערער על דרישת הרשות המחוזית: נצטרך לתקוף הן את הסכם הפירעון והן את הטענה שביסודו בדבר תשלום היתר. מדוע לא הקשיבה לי?

כל שגברת ג' עשתה היה להביט בי בדומייה. לבסוף אמרה בגמגום כי היא יודעת ש"טענה" כשהלכה לפגישה על אף שהוריתי לה לא לעשות כן, ושהיא "מצטערת". לאחר ששתינו נרגענו מלמלתי אני את התנצלותי ופניתי לעצם העניין. גברת ג' סיפרה לי כי לפני כמה חודשים היא קיבלה כספי פיצויים במסגרת הסדר, בעקבות פגיעות שהיא ובתה הבכורה ספגו בתאונת דרכים קלה. לאחר ששולמו החשבוניות הרפואיים ונוכה שכר הטרחה של עורך-הדין, עמד הסכום שקיבלה על 592 דולר. בטרם פדתה את המחאת הביטוח, הביאה אותה גברת ג' לפקידת הסעד כדי לדווח עליה ולשאול אם מותר לה לעשות כן. המערכת אילפה אותה לדווח על כל שינוי שחל בחייה. למעט חריגים ספורים, כל "הכנסה" שעליה דיווחה נוכתה מקצבתה, דולר לדולר.

פקידת הסעד לא הייתה בטוחה כיצד לסווג את כספי הביטוח. עם זאת, לאחר התייעצות עם אחד המפקחים, היא אמרה לגברת ג' כי ההמחאה לא תשפיע על קצבתה וכי היא יכולה לעשות בה כרצונה. גברת ג' פדתה את ההמחאה עוד באותו יום ולקחה את חמש בנותיה למה שתיארה לי כ"מסע קניות": הן קנו תחבושות היגייניות שתמיד אצלו להן בסוף החודש; הן קנו גם נעליים, שמלות לבית הספר ומעט מזון קפוא. אחר כך שילמה גברת ג' שני תשלומים עבור רהיטים שרכשה. לאחר כמה ימים נפלאים אצל הכסף.

עברו חודשיים. גברת ג' הספיקה לקבל ולהוציא שתי המחאות מתכנית הסעד, ואז קיבלה את התראת התשלום העודף המורה לה להחזיר לרשות המחוזית סכום שווה ערך לכספי הביטוח שקיבלה. כאשר הגיעה גברת ג' לנקודה זו יכולתי לראות שהיא שוב מוראגת. היא סיפרה הכול לפקידת הסעד אבל אף אחד לא הסביר לה מה עליה לעשות. היא לא התכוונה לעשות שום דבר רע. אמרתי לה שלדעתי במקרה הזה משרד הרווחה הוא זה שגרם עוול, לא היא. סברתי שנוכל להסדיר את התסבוכת, אך שלשם כך נצטרך מידע נוסף. שאלתי אותה אם היא מסוגלת להכין רשימה של כל הדברים שקנתה בכספי הביטוח, וביקשתי ממנה להביא לי את הקבלות אם הן עדיין ברשותה; בינתיים אני אעיין בתיק שלה במשרד הרווחה ואפגש עמה שוב כעבור כמה ימים.

בתיק היה תזכיר מפקידת הסעד המאשר כי גברת ג' דיווחה על כספי הביטוח כשקיבלה אותם. התזכיר גם הראה כי פקידת הסעד לא כללה את כספי הביטוח בחישוב קצבתה. "תשלום היתר" סומן ככזה חודשיים מאוחר יותר, לאחר שאחד המפקחים גילה את התזכיר במסגרת "בקרת איכות" אקראית. לפי חוקי תכנית הסעד נחשבו כספי הביטוח ל"תשלום סכום כולל". המפקח ידע

כי החוק בנוגע לתשלומים כאלה שונה לאחרונה ולכן החליט לבדוק את המקרה עם משרד בקרת האיכות המדינתי.

הבריקה העלתה כי על פי תקנות המדינה, כספי הביטוח אכן אמורים להיחשב כהכנסה לעניין תכנית הסעד. רשויות המחוז היו צריכות אפוא להפסיק את קצבתה של גברת ג' למשך כמעט חודשיים, על בסיס ההנחה כי בזמן זה יכולה הייתה משפחתה להתקיים מכספי הביטוח. הכלל לגבי "תשלומי סכום כולל" היה חידוש של ממשל רייגן, שנועד לחנך אנשים החיים בעוני לחשיבות שבחיסכון ובתכנון העתיד. עם זאת, לא היה שום זכר בתנאי חדש זה לדרישה כי נתמכים יוזהרו מראש על אודות השינוי בחוק. רק בנסיבות מצומצמות הייתה המדינה פטורה מביצוע הכלל. בהיעדר פטור יהא על גברת ג' להחזיר 592 דולר למשרד הרווחה. אילולא היו רשויות המחוז מנסות לקבל חזרה את הסכום מגברת ג', הן היו נקנסות בגין טעות מנהלית.

ביום שישי שלאחר מכן נפגשתי שוב עם גברת ג'. כאשר הצגתי בפניה את התמונה הכוללת שהצלחתי להרכיב ביחס לתיק שלה, היא התעקשה על כך שביקשה את רשותה של פקידת הסעד לפני שהוציאה את כספי הביטוח. היא שוב נראתה מבולבלת, וחזרה על מה שכבר נהפך לפזמון מוכר: היא לא התכוונה לעשות צרות, היא לא התכוונה לעשות שום דבר רע. אמרתי לה שנראה לי שמשרד הרווחה — ולא היא — היה זה שנהג לא כשורה; אמרתי לה שאנסה לגרום לרשויות המחוז "לדרת" מהעניין; אך חשבתי לעצמי שכדי לזכות בכך אולי נצטרך בסופו של דבר לבקש שימוע. גברת ג' הייתה כמה פעמים בבית המשפט כדי לתבוע קצבת ילדים וכדי להתגונן מפני צווי פינוי, אך מעולם לא נכחה בשימוע בענייני רווחה. אף על פי כן היא ידעה ששימוע זה לא רעיון כל כך טוב, והיא גם הבינה מדוע. שימועים הוגנים היוו מטרד ומבוכה עבור המחוז. משמעותו של שימוע היא שליפתם של פקיד הסעד ושל כמה מנהלים משולחן עבודתם למשך שעות אחדות, עניין המהווה — בהתחשב במחסור הכרוני בפקידים במשרד הרווחה — יותר מסתם אי-נוחות קלה. משמעות השימוע היא גם חשיפת הבעיות המנהליות של המחוז לעיניהן הבוחנות של הרשויות המדינתיות.

פקידי הסעד שבאו במגע ישיר עם האוכלוסייה הנתמכת סלדו במיוחד מהשימועים, שכן הדרך הקלה ביותר של הרשות המחוזית להגן על עצמה מפני שגיאותיה הגסות הייתה להצביע על הפקיד כעל מקור הבעיה. כתוצאה מכך, פקידי הסעד עשו כל שביכולתם כדי לשכנע את הנתמכים כי אם יתעקשו על שימוע הם בסופו של דבר יפסידו. זו נבואה מהסוג שמגשים את עצמו, אל נוכח פעולת הגומלין המרומזת והמוסווית שריחפה לעתים תכופות מעל ראשו של נתמך שלא נשמע לעצה זו.

יכולתי להיווכח כי גברת ג' חשה שאני לוחצת עליה לבקש שימוע, אך היא גם נראתה כעושה על משרד הרווחה שביקש ממנה לשלם עבור טעות. אמרתי לה שהחלטתה לבקש שימוע צריכה להיות החלטה שלה, לא שלי, והרגעתי אותה שאעשה כמיטב יכולתי כדי ליישב את העניין בכל דרך שתבחר. עוד אמרתי לה שהיא יכולה לבטל את בקשת השימוע בכל עת, מכל סיבה שהיא, אפילו לאחר הגשת הבקשה. כאשר הסכימה בחוסר-נוחות למלא את טופסי הבקשה לשימוע לא הבעתי פקפוק כלשהו בהחלטתה.

ניסיונות המשא ומתן שלי נכשלו. עמדתה של הרשות המחוזית הייתה כי פקידת הסעד צריכה הייתה להשעות את קצבתה של גברת ג' ברגע שדייווחה על כספי הביטוח. זוהי טעות "מצערת", אך היא לא העבירה את האשמה על התשלום העודף: גברת ג' — ולא המחוז — היא שקיבלה תשלומי קצבה גבוהים יותר מאלו שלהם היא זכאית. סוף פסוק. ערערתי לרשויות המדינתיות.

נשאלתי אם הרשות המחוזית מודה כי פקידת הסעד אמרה לגברת ג' שהיא רשאית להוציא את כספי הביטוח כרצונה. כאשר התברר כי פקידי המחוז סירבו להודות בכך, וכי פרטיה של שיחה זו אינם מופיעים בתיק של גברת ג' – סירבה המדינה להתערב. בשלב הזה הייתה גברת ג' צריכה להחליט אם לוותר על העניין או להתכונן לשימוע. לאחר היסוסים רבים היא החליטה להמשיך במאבק.

גברת ג' הגיעה למשרדי כדי להתכונן לשימוע בלוויית כל חמש בנותיה. משימתנו הראשונה הייתה להחליט על אסטרטגיית הטיעון. אמרתי שלדעתי יש שני סיפורים שאפשר לספר. הראשון הוא הסיפור שהיא סיפרה לי: זהו סיפור של "השתק", סיפור העצה השגויה שקיבלה מפקידת הסעד שלה בנוגע לזכויותה להשתמש בהמחאה מן הביטוח. הסיפור השני עלה בדעתי מתוך קריאת נוסח החוק. המדינה הניחה את היסודות לסיפור זה בעת שהתירה את המוצא של פטור ל"צרכים חיוניים" המאושר על ידי התקנות הפדרליות. אם נתמכת של קצבת סעד יכולה להראות כי הוציאה את הכסף כדי להימנע ממצב של משבר, אזי ייחשב הכסף כהכנסה ש"אינה זמינה" וקצבאות הסעד שלה לא יושעו. דעתי לא הייתה נוחה כל כך מהסיפור השני, ולא הייתי בטוחה כי גברת ג' תרצה להיצמד אליו. איך אני יכולה לבקש ממנה להפריד בין "צרכים חיוניים" לבין מותרות גרידא כשהיא מכלכלת חמישה ילדים באמצעות 300 דולר לחודש, וכשלא ניתן לה שום פתחון-פה בעת ביצוע התחשיב שקבע מה הם "צרכיה"?

עם זאת חשתי שסיפור הצרכים יכול לעבוד בשימוע, בעוד שסיפור ההשתק יאחד נגדנו את המחוז והמדינה. מומחה הרווחה של הסיוע המשפטי בבירת צפון-קרוליינה שעמו התייעצתי טען שרשויות המדינה אינן אוהבות את הכלל של "סכום כולל". הוא מגדיל את עבודת הניירת במחוזות, ועקב הוצאה של משפחות מתכנית הסעד הפדרלית הוא גם מגביר את הלחץ על תכניות הסעד הממומנות מכספי המדינה והמחוז. הדרך היחידה שבה יכולה המדינה לעקוף את הכלל מבלי להסתכן בסנקציות פדרליות היא החריג של צרכים חיוניים. מאחורי הקלעים אמרו פקידי המדינה למומחה הרווחה שלנו כי בכוונתם לפרש חריג זה באופן מרחיב. נוסף על מידע פנימי זה בנוגע להעדפתם של פקידי המדינה את סיפור הצרכים החיוניים, ידעתי מניסיוני שיהיה להם נוח עם התפקיד שתגלם גברת ג' בסיפור זה: הסיפור יפיל אותה על ברכיה בבקשת רחמים בעודה מתארת כמה קשה היא נאבכת כדי להתקיים.

סיפור ההשתק יהיה שונה בתכלית. סיפור זה יאפשר לגברת ג' להפנות אצבע מאשימה ולהפוך את המחוז למושא לביקורת. היא תאשים את פקידי הרווחה בגרימת עוול ותטען כי הם אלו שפגעו בה. היא תדרוש כי המחוז יכופף את כלליו שלו, יספוג את התשלום העורף מתוך האמצעים העומדים לרשותו ואף יסתכן בסנקציה מהמדינה בגין טעותו.

ככל שחשבתי על האפשרויות העומדות בפנינו, חשתי בין הפטיש לסדן. הבחירה הנוחה תהיה לגולל את סיפור ההשתק אך מחירה, ככל הנראה, יהיה להפסיד בשימוע ולהעלות את חמתן של הרשויות. אין ספק כי פקיד השימוע – על אף שהוא אמור להיות נייטרלי – יזדהה עם המחוז ביחס לקריאת התיגר הזו על יכולתו של השלטון להשתמש מתשלום עבור טעויותיו. סיפור הצרכים החיוניים יכריח את גברת ג' להתרפס, אך הוא יספק הן למחוז והן למדינה את מה שהם רוצים לשמוע – עוד נתמכת סעד כנועה.

מלכוד זה היה מוכר לי מתוקף תפקידי כעורכת-דין לענייני עוני. חשתי זאת בעצמה הרבה ביותר בשימועים של אנשים עם מוגבלויות, שבהם יעצתי ללקוחות לתאר את עצמם כחסרי-ישע לחלוטין כדי לשכנע את בית המשפט שהם עומדים בהגדרה החוקית של "מוגבלות". נתקלתי

בו גם בעבודתי בתחום תכניות הסעד למשפחות עם ילדים, כשלימדתי נשים להציג את עצמן כנטושות, חסרות-משאבים וכורעות תחת נטל הילדים, כדי שיעמדו בדרישות לקבלה של קצבת הסעד. לימדתי אותן להיענות לכל דרישותיה המבזות של "הבטחת ההכנסה", כך כינו זאת, היינו: פלישה לאינטימיות המינית, שיבוש קשרי משפחה ובחירה כפויה ברווחתו של קרוב אחד על פני משנהו. עורכי-דין ניסו לקרוא תיגר על התנאים הללו, אך במרבית המקרים אישרו בתי המשפט כי המערכת רשאית לנהוג כך כלפי נשים. אחרי הכול, נשים החיות בעוני חופשיות לסרב לקבל את קצבת הסעד אם הן אינן מרוצות מתנאיה.

תוך כדי שאני מהרהרת בתפקידי כעורכת-דין, חשתי שוב את התחושה המוכרת שהולכתי שולל. הנה אני, מבקשת מגברת ג' לבטוח בי ומתכננת עמה בחשאי כיצד להביס את המערכת ולבנות אסטרטגיה שתשנה אותה; הנה אני, חושבת שמה שאני עושה הוא חינוכי ומעצים, או לפחות מקדם את סדרי היום הללו, בעוד שבסופו של דבר כל מאמציי מופנים ללמדה להיכנע למערכת בכל הדרכים הנפתלות שהיא דורשת ממנה.

בעת שמחשבות אלו חלפו בראשי ישבו מולי גברת ג' ובנותיה בקוצר רוח מאופק, מחכות למוצא פי. תשומת לבי חזרה אליהן ואל המשבר שעמו יצטרכו להתמודד אם קצבת הסעד שלהן תופסק. איזה סיפור עלינו לספר בשימוע? התלבטתי בקול רם. כיצד עלינו להכריע? התחלתי לתאר להן את ה"אפשרויות" העומדות לרשותנו, תחילה באופן מכני.

כשהסברתי את הסיפור של הצרכים החיוניים אמרה גברת ג' שהיא עלולה להתבלבל בניסיון לזכור את כל מה שקנתה בכספי הביטוח. מדוע בכלל עליהם לדעת את כל הדברים הללו? ראיתי שהיא מתרגזת. תהיתי האם חודשיים של קצבה – 600 דולר – היו שווים את כל הטרחה; אולי סביר יותר להחזיר את הכסף. הזכרתי לה שאיננו חייבות לספר את הסיפור הזה בשימוע, ושלמעשה כלל איננו חייבות ללכת לשימוע. על אף שהשתדלתי לברור את מילותיי בקפידה, חשתי שאני אומרת יותר מדי. מדוע בכלל העליתי את שאלת הסיפור שעלינו לספר? זו הייתה החלטה טקטית – לא מסוג העניינים שלקוחות אמורים להחליט עליהם. מדוע לא אמרתי לה פשוט לענות על השאלות שבחרתי לשאול?

גברת ג' שאלה אותי מה עליה לעשות. השבתי שאני רוצה שמשדר הרווחה יודה בטעותו, אך אני חוששת שאם ננסה לעשות זאת אנחנו עלולות להפסיד. גברת ג' אמרה שהיא חשה שנהגו בה באופן לא הוגן, אבל הוסיפה – באותה נשימה – "לא התכוונתי לעשות שום דבר רע" וגם שאלה מדוע איננו יכולות לספר את שני הסיפורים. למשמע שאלה פשוטה זו איבדתי כל יומרה לעידון אסטרטגי או לשליטה. ודאי, עניתי.

ביקשתי ממנה את הרשימה שהבטיחה להכין – רשימת הדברים שקנתה בכספי הביטוח. התחבשוות ההיגייניות, חשבתי לעצמי, ידברו בעד עצמן, אך מדוע הייתה גברת ג' צריכה לקנות לבנותיה נעליים חדשות? היא הסבירה לי שנעליהן הישנות היו מרופטות עד כדי כך שהילדים בבית הספר לעגו להן. שאלתי אותה אם היא יכולה להביא את הנעליים הישנות והיא השיבה בחיוב.

התאמנו על עדותה, תחילה על השיחה עם פקידת הסעד לגבי כספי הביטוח, ואחר כך על התחבשוות ההיגייניות והנעליים. אולי השימוע לא יהיה רע כל כך עבור גברת ג', במיוחד אם אוכל לסייע לה להתייחס לכל העניין כאל אסטרטגיה ולא כאל סוג הדיבור שבו היא מורגלת עם האנשים שבהם היא בוטחת. במהלך השימוע עליה להרחיק את עצמה מן המקרה. היא לא צריכה לצפות שהגורמים הרשמיים יחזרו לביתם כשהם מבינים מדוע היא כעוסה, מהם הצרכים שלה או

כיצד נראים חייה. השימוע הוא הטריטוריה שלהם. לכל היותר היא יכולה לקוות להשתלט על טריטוריה זו לרגעים אחדים, בעת שהיא גורמת להם לממש את האג'נדה שלה. העניין המרכזי שאליו היא חייבת להיות מודעת בעת שהיא ממלאת את תפקידה בצייתנות הוא – "קנוניה".

בחצי השעה הבאה התאמנו על השימוע. לבסוף נראה היה כי גב' ג' חשה נוח למדי עם תפקידה. לאחר מכן תרגלנו את החקירה הנגדית – אותן שאלות מכוערות הנשאלות תמיד, על אף שהכול מודים כי הן מיותרות – על אודות בנותיה, האבות שלהן, כמה זמן היא כבר מקבלת קצבת סעד, מדוע היא לא עובדת במקום לקבל קצבה... זה החלק שאני הכי מתעבת בישיבות הללו. תרגלנו הבעת התנגדות מצדי לשאלות החקירה הנגדית, בעוד היא נשארת שלוה ומנסה למשול ברוחה. בסוף הפגישה היו הקצוות קשורים, פחות או יותר.

השימוע עצמו התקיים בחדר ישיבות קטן במשרד הרווחה. גברת ג' הגיעה עם שתי בנותיה הבוגרות ועם חמש קופסאות נעליים. כשהגענו לשם, קצין השימוע מטעם המדינה והמנהל המחוזי של תכנית הסעד כבר ישבו ליד שולחן השימוע כשהם שקועים בשיחה ערנית. מנהל תכנית הסעד היה בחור צעיר בעל זקן ושיער אדמוניים. הוא לא נראה כמו פקיד ביורוקרטי – עד השלב שבו פצח בדיבור. הכרתי את רוב קציני השימוע שהגיעו למחוז, אך את קצין השימוע שישב מולי בכסאו ברישול, חיוור ומאפיר, לא הכרתי. התחלתי לחוש שלא בנוח בעודי מתאמנת על האופן שבו אפרוש בפני אדם זר את הטיעונים במקרה המטריד הזה.

התיישבנו בצדו השני של השולחן, מול מנהל תכנית הסעד. קצין השימוע העמיד על השולחן רשמקול נייד ושלף את התנ"ך. פקידת הסעד של גברת ג', אפריקנית-אמריקנית כבת גילה, נכנסה דרך דלת צדדית והתיישבה לצד המנהל שלה. קצין השימוע הפעיל את הרשמקול, הקריא את הערות הפתיחה כנדרש בחוק, וביקש מכל העדים לעמוד ולהצהיר לפני האל כי בכוונתם לומר את האמת. כך עשו גברת ג' ופקידת הסעד.

קצין השימוע העביר את זכות הדיבור אליי. תיארתי בקצרה את אירועי הרקע והתחלתי לתשאל את גברת ג'. תחילה שאלתי אותה על אודות ההכנסה מן הביטוח. היא הסבירה כיצד קיבלה המחאת ביטוח על סך של 600 דולר בערך בעקבות תאונת דרכים שבה היא ובתה הבכורה נפגעו קלות. היא אמרה כי חברת הביטוח כבר שילמה את חשבוניותיה הרפואיים ואת שכר הטרחה של עורך-הדין, וכי 600 הדולר הנותרים נועדו לה ולבנותיה, לעשות בהם כרצונן. שאלתי אותה אם הראתה את ההמחאה לפקידת הסעד שלה לפני שפדתה אותה. היא ענתה לי בגמגום. חזרתי על השאלה. היא אמרה שייתכן כי לקחה את ההמחאה למשרד הרווחה לפני שפדתה אותה, אך היא איננה מסוגלת לזכור בוודאות. היא לא זכרה אם הייתה לה האפשרות לדבר על זה עם מישהו; פקידת הסעד שלה תמיד הייתה עסוקה מאוד.

מאחר שהייתי מודעת לרישום השיחה ביניהן, שאותו צירפה פקידת הסעד לתיקה של גברת ג', התחלתי לבצע לגברת ג' חקירה נגדית בניסיון לרענן את זיכרונה על אודות האירוע שעליו שוחחנו פעמים כה רבות קודם לכן. שאלתי את גברת ג' אם היא זוכרת כי פקידת הסעד אמרה לה משהו על אודות האופן שבו היא יכולה להוציא את הכסף. נדמה היה שאי-הנוחות של גברת ג' גוברת. בסופו של דבר, זה מצב מאוד לא נעים עבורה: אם הייתה "זוכרת" מה אמרה לה פקידת הסעד, הסיפור שלה היה עלול לחשוף ניהול לקוי במשרד הרווחה – או פשוט להפוך עוד אשה שחורה, שמצבה אינו טוב בהרבה מזה שלה, לשעיר לעזאזל.

בשלב זה, כאשר גברת ג' חזרה על כך שהיא איננה מצליחה להיזכר, החלטתי לעזוב את סיפור ההשתק בהנחה שאולי עוד יהיה טעם לחזור אליו בהמשך. התקדמתי לנושא הצרכים החיוניים.

ביקשתי מגברת ג' לספר באופן הכי ברור שהיא יכולה על מה בדיוק הוציאה את כספי הביטוח. היא הראתה לי את הקבלות ששמרה עבור התשלומים לרהיטים ואני הצגתי אותן כראיה. היא הסבירה שקנתה כמה מזרנים גדולים עבור בנותיה וכן שולחן אוכל חדש. היא אמרה שקנתה גם מזון, קצת בשר קפוא, וכמה קופסאות של תחבושות היגייניות עבור בנותיה. הנוכחים האחרים בחדר נעו בכיסאותיהם באי-נוחות. אז אמרה גב' ג' שקנתה לבנותיה גם קצת בגדים וכמה זוגות נעליים, ושהקבלה עבור רכישה זו נמצאת ברשותה.

שאלתי אותה, תוך שאני בוררת את מילותיי בקפידה, מדוע צריכה הייתה לקנות את הנעליים החדשות. גברת ג' הביטה לעברי לרגע בהבעה שלא הצלחתי לפענח, ואז הצהירה – באופן נחרץ למדי – כי היא קנתה לבנותיה נעלי יום ראשון. כבר היו להן נעליים רגילות שאותן נעלו לבית הספר, אך היא רצתה שיהיו להן נעליים נאות גם לכנסייה. היא לא אמרה יותר משניים או שלושה משפטים, אך קולה נשמע שונה – חזק יותר, רגוע יותר – מזה שהכרתי. כאשר סיימה לדבר הייתה בחדר דממה שהופרה רק על ידי זמזומה התמידי של מכונת הכתיבה שעל השולחן ושל נורות הניאון שמעלינו. באותו רגע חשתי כי גבולות ה"קנוניה" שלנו מעתיקים את מקומם: לפתע הייתי בחוץ, עם החבר'ה מהצד השני של השולחן – מנהל משרד הרווחה המחוזי וקצין השימוע. פקידת הסעד של גברת ג' הייתה האדם היחיד שלא יכולתי למקם במערך החדש הזה.

בניגוד למה שתרגלנו, לא ביקשתי מגברת ג' להציג את הנעליים הישנות של בנותיה; גם לא העליתי את טיעון "הצרכים החיוניים". השפה המשפטית שברשותי לא יכולה הייתה להוסיף דבר על מה שגברת ג' כבר אמרה. הם יצטרכו להבין בעצמם מדוע קניית נעלי יום ראשון לילדים – והכרזה על כך – אכן הייתה "צורך חיוני" עבודה. לאחר השימוע נראתה עליזה. היא שאלה אותי איך היא הייתה בשימוע ועניתי לה שאני חושבת שהיא הייתה נהדרת; עם זאת, הזהרתי אותה שבמשחק הזה איננו יכולות להיות בטוחות מי עומד לנצח או אפילו מי נמצא באיזה צד.

הפסדנו בשימוע, ומיד עתרנו לבחינה מחודשת אצל קצין השימוע הראשי. לא הייתי בטוחה לגבי הטיעון שנציג, אך רציתי להשאיר את התיק פתוח עד שאחליט מה עלינו לעשות.

שלושה ימים אחרי הגשת הערעור התקשר אלי במפתיע מנהל משרד הרווחה המחוזי כדי לבשר לי שהמחוז החליט לחזור בו מהטענה נגד גב' ג' בדבר תשלום היתר. הוא הסביר לי כי לאחר בחינה מדוקדקת של הרשומות החליט המחוז כי לא יהיה זה "הוגן" לחייב את גברת ג' להשיב את הכסף. אמרתי שאני חשה הקלה לשמוע שבסופו של דבר הם החליטו לסיים את העניין באופן הגיוני, ושאני מצטערת שהם לא הגיעו להחלטה זו מוקדם יותר. לאחר מכן הוספתי משהו לגבי הבלבול שיוצר "כלל הסכום הכולל", ולגבי העובדה שפקידת הסעד של גברת ג' בדקה את העניין עם המפקח שלה לפני שהודיעה לגברת ג' כי היא רשאית לעשות בכספי הביטוח כרצונה. אמרתי שאני בטוחה כי התקלה המצערת לא אירעה באשמתו של איש. הוא מלמל איזו הלצה ביורוקרטית וסיימנו את השיחה.

כאשר אמרתי לגברת ג' שהיא זכתה בתיק, היא השיבה שהיא רק רצתה "לעשות את הדבר הנכון" וקיוותה שהם יבינו שהיא מעולם לא התכוונה לעשות שום דבר רע. חזרתי ואמרתי שהם אלו שטעו, חרף העובדה שלא הייתי בטוחה בדיוק מה אירע במשרד הרווחה. לפחות המשבר הזה היה כבר מאחורינו.

השביל שנבחר: תמרוני התחמקות או קולה של אשה?

אם נבחן את השימוע של גברת ג' לאור הנורמות של פורמליות פרוצדורלית נראה שהוא התנהל בהתאם להן. לכאורה השימוע הזמין את גברת ג' לדבר כשוות-ערך לכל הנוכחים האחרים. יחד עם זאת, בתנאי השטח המקומיים של השימוע, קולה של גברת ג' היה נתון לאילוצים מצד כוחות שהדוקטרינה הפרוצדורלית אינה מסוגלת לזהותם או להתנגד להם. כל אחד מהכוחות הללו מצמיד תג מחיר חברתי ספציפי לזהותה המגדרית והגזעית. המערכת הריבונית והמעמדית טומנת בהסדרים החברתיים את זרעיה של אידאולוגיה גזעית ומגדרית. נושא ההונאות של נתמכי סעד משיב לתחייה סטראוטיפים של שנאת נשים וגזענות שנדחקו מתחת לפני השטח – לפחות באופן חלקי – על ידי התנועות החברתיות של שנות ה-60 וה-70. ומערכת הרווחה מגיבה לקיפוח על בסיס מגדרי וגזעי הקיים במערכת הכלכלית בהבניית העני כאישה – כמושא לפיקוח חברתי. לנוכח העוצמה שצברו כוחות אלו, ניתן היה לצפות כי הם יגברו על יכולתה של גברת ג' להשמיע את קולה.

עם זאת, כדי להבחין בכוחות הללו קראנו את הסיפור דרך עדשה סטרוקטורליסטית וגישה הבוחנת את המבנה החברתי בכללותו – המערכת, שכל שביכולתה לעשות הוא להראות תמונה דיכוטומית נוקשה של הכפפה כאמצעי לפיקוח חברתי. יש אירוניה בכך שעדשה זו, הפועלת יפה כל כך בחשיפת קווי המתאר של שתיקתה של גברת ג', מותירה אותה – כאשה המנווטת את דרכה באופן פעיל בשדה שאליו נקלעה – לגמרי בשולי התמונה. אם נמקד מחדש את תשומת לבנו בגברת ג', הפעם כאשה המסוגלת – באופן שלא ניתן לצפותו מראש – לעצב אירועים כדי לממש את רצונותיה שלה, הרי שכבר איננו מסוגלים לומר בוודאות אלו תוצאות תתקבלנה. איננו מסוגלים לומר ידו של מי הייתה על העליונה בשימוע, או באיזה שלב פסק לרגע הכוח מפעולתו. למעשה, מה שנגלה בפנינו הוא רצף של מהלכים מפתיעים וסדרה של שאלות. מדוע חזרה גברת ג' לעורכת-הדין לאחר שנפגשה עם חוקר ההונאות וחתמה על הסכם הפירעון? מדוע זנחה גברת ג' את התסריט שעליו התאמנה לקראת השימוע רק כדי להחריש בפני פקידת הסעד שלה ולדבר על נעלי יום ראשון? מדוע החליטה לבסוף רשות המחוז לזנוח את דרישתה לקצץ את קצבתה?

מדוע חזרה גברת ג' לעורכת-הדין?

עורכת-הדין חשבה כי הבינה את התשובה לשאלה זו. לדעתה, חייה של גברת ג' לימדו אותה שכדי להגן על עצמה עליה לציית לבעלי הסמכות. גברת ג' התמודדה עם הוראות סותרות מטעם משרד הרווחה ומטעם המשרד לסיוע משפטי. לכן, כמו אשה ארכיטיפית, המעצבת את עצמה בהתאם לאיווי הגברי, אמרה גברת ג' "כן" לכל דבר שביקש הגבר. היא אמרה כן כשעורכת-הדין ביקשה ממנה לבחור בהליך השימוע; היא שוב אמרה כן כשחוקר ההונאות ביקש ממנה לבטל הליך זה, ואמרה כן נוסף כשעורכת-הדין דרשה ממנה להתנצל. מבחינתה של עורכת-הדין, השימוש המופרז של גברת ג' בדרך הפעולה של הסכמה שבשתיקה היה בעל משמעות עגומה אך ברורה: הוא סימן את היעדר כוחה החברתי של גברת ג'. אשה זו איננה יכולה להסתכן ולאמץ נקודת מבט משל עצמה.

אולם מיקומה של עורכת-הדין לא אפשר לה לראות את הסיפור כולו. על אף שעורכת-הדין שאפה לעמוד לצדה של גברת ג', כשוות-ערך, היא גם ביקשה לשמר את מעמדה – ואת ברל הכוח החברתי שמעמד זה מספק לה. היא ראתה בגברת ג' קרבן משום שזה היה התפקיד שהלקוחה שלה הייתה צריכה למלא כדי שתוכל לאשש את מעמדה החברתי כעורכת-דין. אם גברת ג' אכן תושתק על ידי האלימות סביבה, אזי היא תהיה תלויה במומחיותה ובהגנתה של עורכת-הדין,

ולפיכך תציית לרצונה. עם לקוחות כאלה עורכת-הדין יכולה להרגיש בטוחה למדי בכוחה ומרוצה מעצמה בנוגע לערך של עבודתה.

כישורי ההישרדות של גברת ג' היו מורכבים יותר ורגישים יותר מאלו שעורכת-הדין העזה להעלות בדעתה. ייתכן כי לאמביוולנטיות של גברת ג' ביחס לכוונותיה היה מובן נוסף. ייתכן שהיא שיחקה עם הצייתנות שתבעו ממנה כל בעלי הסמכות. אין ספק שעל ידי קבלתה הבלתי-מסויגת את הוראותיהן הסותרות של שתי המערכות היא הגנה על עצמה מסכנות ההתרסה; אך היא גם ערערה – ערערה בעבורם – את ערכה של כניעותה. סירובה לאמץ לעצמה את אחת הגרסאות לא אפשר לכל האחרים להכניע את רצונה.

ייתכן כי ביטול עצמי לא היה אפשרות הפעולה היחידה שגברת ג' חשה שביכולתה לנקוט. בסופו של דבר היא שבה לעורכת-הדין כשהיא דוחה את הסדר הפירעון וכשהיא נחושה להמשיך בהליכים. האם לא היה זה אלא תמרון נוסף בין שני פקידים ביורוקרטים, המבקש להשיג יתרון אסטרטגי תוך זלזול סמוי ברטוריקה של שתי הספרות? או שמא סוף-סוף נמאס לגברת ג' מחוסר-הגינותו של משרד הרווחה ומצייתנותה האינסופית? כאשר חזרה לעורכת-הדין הוצעה לה עסקה: אם תבחר בערוץ השימוע היא עשויה לקבל כסף והגנה מצומצמת ממשרד הרווחה – אך גם ייתכן שמבחינתה הייתה להבטחת ה-*quid pro quo* של עורכת-הדין משמעות שונה. עורכת-הדין, בשפת הזכויות והצדק שלה, הציעה לגברת ג' לא רק כסף אלא גם הגנה על צדקתה. האם בבחירתה ללכת בנתיב של אסטרטגיית השימוע גברת ג' שקלה למעשה שיקול של שורדים, לפיו כדאי לה לשחק את המשחק שהציעה לה עורכת-הדין? או שמא היה זה ביטוי של תקווה רפה – תקווה כי יום אחד, אולי, היא באמת תזכה להגנה המשפטית שהיא זקוקה לה כדי ליטול חלק בעיצוב הצדק?

מדוע זנחה גברת ג' את התסריט שלה?

עורכת-הדין ליהקה את גברת ג' לתפקיד הקרבן. זו הייתה האסטרטגיה היחידה לשימוע שעורכת-הדין, במסגרת האילוצים הנובעים ממיקומה החברתי, יכולה הייתה להעלות על דעתה בהתייחס לגברת ג'. עורכת-הדין התרחה בלקוחה שלה מראש כי אם ברצונה לזכות, עליה לשחק את תפקיד הקרבן. גברת ג' למדה את תפקידה. היא הגיעה לשימוע לאחר שעשתה חזרות לפי האסטרטגיה שהתוותה עורכת-הדין, אך בשימוע עצמו היא לא שיחקה את התפקיד שהוקצה לה. כאשר סימנו לה שעליה לשחק את תפקידה, נטשה גברת ג' את התסריט ללא שום איתות לעברה של עורכת-דינה.

הן עורכת-הדין והן גברת ג' היו נתונות תחת מכבש הדיכוי המגדרי, אך עורכת-הדין הייתה במקום גבוה יותר בהיררכיה החברתית של גזע ומעמד. את שכרה של עורכת-הדין שילמו אותם אנשים ששילמו את קצבאות הסעד – הממשל הפדרלי. הן תכנית הסיוע המשפטי והן תכנית הסעד למשפחות עם ילדים היו חלק מסדר יום חברתי המבקש לסייע לאנשים החיים בעוני, אך גם לפקח עליהם. על אף שעורכת-הדין התאמצה מאוד כדי להזהרות עם גברת ג', גם היא הושבעה להגן על החוקה הבסיסית המשמרת את הסטטוס קוו, וקיבלה על כך שכר. כאשר גברת ג' "התנהגה שלא כהלכה" בעת השימוע, כאשר לא שיתפה פעולה בעת שהגיע תורה לדבר ואז סירבה לשמור על שתיקה, היא חשפה את ההיבטים הסותרים בתפקידו החברתי של עורך-הדין בסיוע המשפטי. בהתנהגותה המתריסה העבירה גברת ג' לעורכת-דינה את המסר כי עריכת קנוניה עם סוכן כפול היא, באופן בלתי-נמנע, ברית בלתי-יציבה.

עורכת-הדין ניסתה "לשתף פעולה" עם גברת ג' ברקמתה של תכנית הגנה. עם זאת, תנאי המוקדמים של "דיאלוג" זה הדירו את קולה של גברת ג'. במגרש המוכר לה הייתה גברת ג' אסטרטגית טובה יותר – נועזת יותר, מעודנת יותר ורהוטה יותר – מעורכת-דינה. היא הבינה את הפסיכולוגיה, את התרבות ואת הפוליטיקה של האנשים הלבנים ששלטו בקהילתה. היא ידעה כיצד לפענח – ולעתים גם כיצד לשלוט – במוטיבציות של אדוניה; כדי לשרוד היה עליה לשלוט בידע הזה ובאינטואיציה הזו. כאשר, עורכת-הדין ידעה אינטואיציה מהי – אך בספרה הרבה יותר פרטית. היא הייתה "אאוטסיידרית" במחוז ובמחלמה החברתי של גברת ג'. חוש ההתמצאות המפותח יותר של גברת ג' היה איום דק על מומחיותה של עורכת-הדין. מתוך שחשה באיום זה ניווטה עורכת-הדין את ה"דיון" האסטרטגי שלהן בכיוון הספרה שבה היא מומחית. על פי עורכת-הדין, "אסטרטגיה" הצמצמה על פי הגדרה למניפולציה של הדוקטרינה המשפטית. בהגדרה מצומצמת זו היא למעשה הזמינה את גברת ג' להגיב לשאלותיה בשתיקה. ואכן, גברת ג' לא דיברה בחופשיות בעת שעורכת-הדין טוותה את תכנית הפעולה. תחת זאת המתינה גברת ג' עד לשימוע כדי לפעול לפי האינטואיציות שלה. היא לבטח לא תכננה מהלכים אלו מראש, אבל היא פעלה באופנים שהנוכחים בשימוע לא היו מוכנים לקראתם, ואולי אף התגלתה כאסטרטגית טובה יותר מעורכת-דינה.

ה"אסטרטגיה" המרגיעה שאלתה גברת ג' במהלך השימוע הייתה להצטייר כמי שוויתרה לחלוטין על אסטרטגיה. לרגע אחד היא יצאה מהתפקיד של זו המבקשת על נפשה; היא התעלמה מהסיווגים הדוקטרינריים שהיו שוברים את קולה לרסיסים; היא התעלמה מכל מה שעורכת-הדין אמרה לה שהנוכחים בשימוע מצפים לשמוע. במקום זאת, כשהתבקשה להצביע על פקידת הסעד שלה, היא לא הוציאה מלה. כשנשאלה על "צרכים חיוניים", היא הסבירה כי השתמשה בכסף לצרכיה שלה: היא קנתה לבנותיה נעלי יום ראשון.

שתיקתה של גברת ג' מול פקידת הסעד שלה

כאשר עורכת-הדין שאלה את גברת ג' על אודות שיחתה עם פקידת הסעד שלה בנוגע לתשלומי הביטוח, לא היה לגברת ג' מה לומר. עורכת-הדין נפגעה מאוד מסירובה לשתף פעולה, וחשה כי בשתיקתה זו מגוננת גברת ג' על אחותה השחורה הפגיעה גם כן – תוך שהיא מזיקה לעצמה ולעורכת-דינה. אך אולי התרחש כאן דבר אחר: בשונה מגברת ג', פקידת הקצבאות רכשה את כבודה העצמי בתוך המערכת. גברת ג' ונשים כמותה – לכודות במלכודת העוני, חסרות-השכלה פורמלית, כורעות תחת הנטל של ילדים רבים מדי, שננטשו על ידי הגברים שלהן – משליכות על אשה זו תווית מסוימת בשל צבע עורה הזהה לשלהן. האם אשה זו מפעילה על גברת ג' סוג של כוח השונה מזה שמפעילים עליה אדוניה הלבנים, כוח שלא נחוות כפחד אלא כבושה? אולי גברת ג' לא הייתה מוכנה לנופף את קלונה לפני אשה זו, כפי שדרשה ממנה עורכת-דינה. אולי היא לא הייתה מוכנה להשפיל את עצמה – להצביע עליה, להציג לראווה את הנעליים המרופטות, למנות כל אחת ואחת מהוצאותיה הקטנות – בפני רעותה המרוחקת והביקורתית. יתכן שבשתיקתה אל מול אשה שחורה כמותה, וכן בדבריה על אודות נעלי יום ראשון, תבעה למעשה גברת ג' את כבודה הסגולי (dignity), והצהירה עליו.

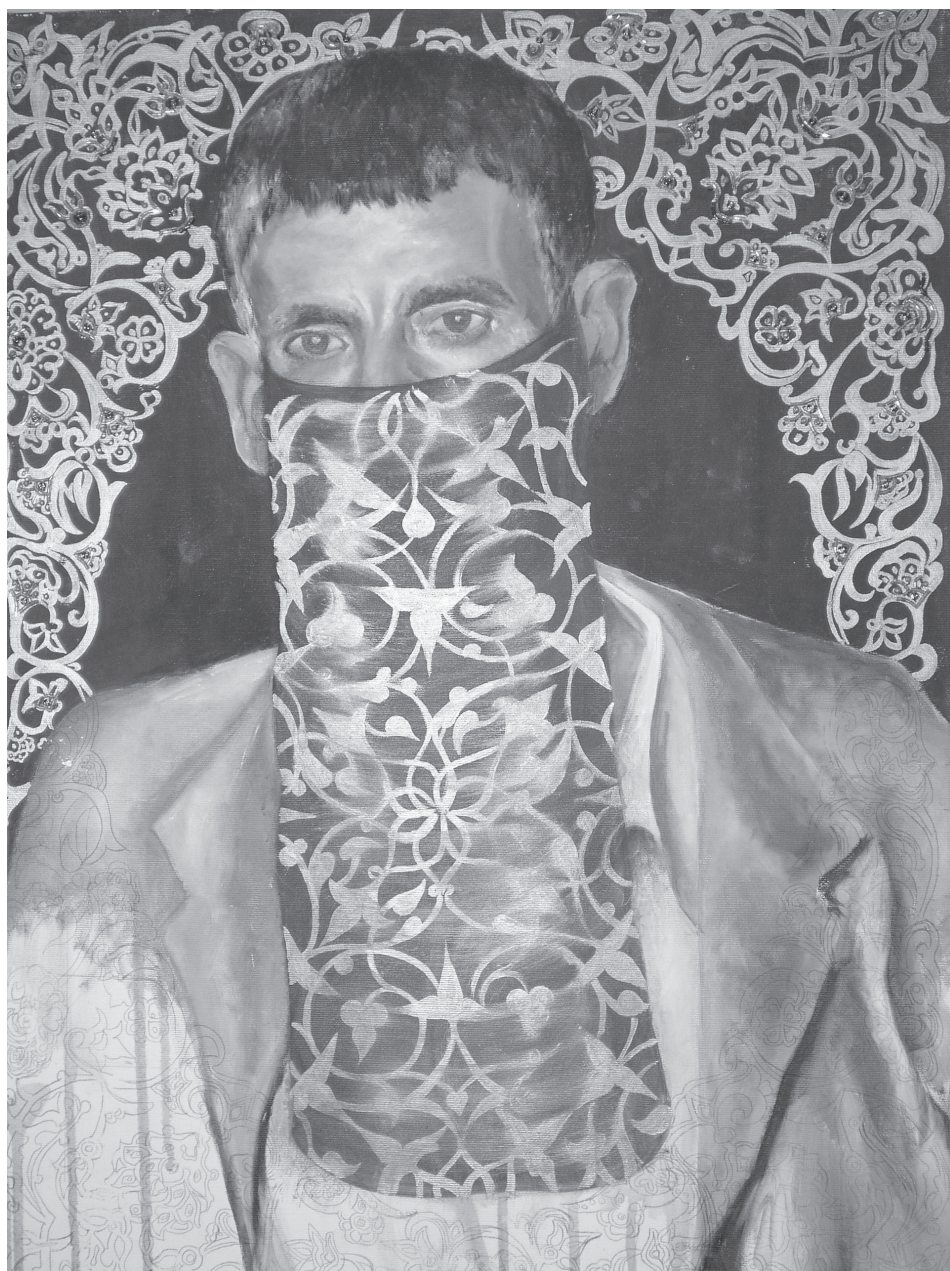
דבריה של גברת ג' על אודות נעלי 'יום ראשון'

כאשר דיברה גברת ג' על נעלי 'יום ראשון' היא דיברה למעשה על צורך חיוני. עבור קהילות מוכפפות, צרכים פיזיים אינם מספקים את דרישות המינימום לחיים אנושיים. ליתר דיוק, קבוצות מוכפפות חייבות ליצור פרקטיקות תרבותיות שדרכן הן תוכלנה לפתח תודעה אוטונומית של התנגדות. ללא פולחנים משותפים שיזינו את הישרדותן ויניעו את התנגדותן, הקבוצות המוכפפות מסתכנות בהישלטות מוחלטת – באיבוד הרצון להשתמש בכוחותיהן האנושיים כדי לחתור תחת שליטתם של הכוחות המדכאים אותם. הדת, הרוחניות והמוסד החברתי של הכנסייה השחורה הם דוגמה לפרקטיקה תרבותית שסיפקה אישור עצמי לקהילות של עבדים אפריקנים-אמריקנים, וגם כיום היא פרקטיקה מרכזית לביטוי זהותם של השחורים ולתודעתם הקבוצתית. כאשר התייחסה לנעלי 'יום ראשון' כאל צורך חיוני, היא הצהירה למעשה על חשיבותה של פרקטיקה תרבותית זו בחייה – אמת שאינה ניתנת להכלה במסגרת הקטגוריות שבהן המערכת פועלת.

בה בעת, בדבריה של גברת ג' כי היא מבקרת בכנסייה טמון היה גינוי כלפי מערכת הרווחה. דחייתה את האופן שבו מערכת הרווחה מגדירה צרכים חיוניים הביעה למעשה את רצונה להיות שותפה בקביעת אמות-המידה המשמשות לזיהוי צרכיה שלה. דבריה ביטאו דרישה להשתתפות ממשית בדיונים הפוליטיים, שבמסגרתם קוראים תיגר על צרכיה ומגדירים אותם. במערכת הרווחה הקיימת, נשים החיות בעוני, שהן מושאי הסעדים השונים, מודרות מדיונים אלו באופן מבני. כאשר גברת ג' התעקשה על הצורך שלה להגדיר לעצמה את "צרכיה החיוניים", היא הרחיבה לרגע קט את גבולותיהם המוסכמים של דיונים אלו.

דבריה של גברת ג' גם נתנו ביטוי לממד שלישי ביחס ל"צורך החיוני" שלה. כאשר היא דיברה על קניית נעלי 'יום ראשון' היא קראה תיגר על כללי הרטוריקה המשפטית – כלל הרלוונטיות, הכלל נגד "פטרסטי סרק". אילו דיברה גברת ג' בשפה ההולמת את הסיטואציה, היו תשובותיה הרלוונטיות, הכנועות להגיונו של ההליך, הנכונות לחלוטין, מובנות לשומעיה. אך אילו דיברה בשפה כנועה, שפת המוסד שממנו הודרו הקבוצות המוכפפות במהלך ההיסטוריה, שפה שבה חשה כי אין לה שום דריסת רגל, הרי קולה של גברת ג' היה משחזר בדיוק את אותם דפוסים וסדרי עדיפויות חברתיים ותרבותיים המקבעים אותה בתחתיתו של הסולם החברתי, תוך שהוא מספק להם הכשר. אילו הייתה גברת ג' שותפה מכובדת בהליך המשפטי, היא הייתה נותנת ביטוי לצרכיו או להנאותיו של מישו אחר במקום לאלו שלה.

גברת ג' לא החרימה את השימוע לחלוטין. לחלופין, ייתכן כי דווקא באותו רגע שבו התנהגה שלא כהלכה הייתה לה בו דריסת רגל. על אף שתחילה נדמה היה כי היא דוחה את הקטגוריות של המערכת ואת כלליה, הרי כשיברה גברת ג' לבסוף, היא צבעה את הקטגוריות הללו בניסיון חייה. היא הרחיבה את קטגוריית "הצורך החיוני" כדי לבטא את ערכיה שלה, והפכה אותה על פניה כביקורת על התעלמותה השיטתית של מערכת הרווחה מנקודת המבט שלה. בדבריה על נעלי 'יום ראשון' תבעה גברת ג' – לרגע שברירי אחד – את מה שיתכן כי הוא "הצורך החיוני" הבסיסי ביותר שלה: היא דרשה עמדה שוויונית בקהילת הדוברים; יכולת שווה לקחת חלק בתהליך הייצור של השפה, בתהליך הייצור של הקטגוריות, הנורמות והמוסדות המשותפים – וכל זאת בעודה מדברת בשפה זו על אודות צרכיה שלה.

פטמה אבו רומי, ללא כותרת, 2005, שמן על בד וחרוזים צבעוניים 70X50 ס"מ, תערוכת "פצעים וחבישות" (אוצרת אפי גן), הגלריה לאמנות אום אל-פאחם.